

Hans Christensen Sthens eksempelsamling

Af JENS LYSTER

Siden Rasmus Nyerup i 1816 udgav sin *Almindelig Morskabslæsning i Danmark og Norge igjennem Aarhundreder*, hvis fjerde kapitel behandler »Skjemt og Løjer, eller scurrile og lavcomiske Fortællinger, snurrige Indfald, og anden Kortvillighed,« er den hjemlige litteraturhistorie stort set gået uden om de samlinger af skæmtsomme småhistorier, der i det 16. og 17. århundrede vandt udbredelse blandt danske læsere. Medens de fleste tyske schwanksamlinger er blevet gjort tilgængelige i tekstkritiske udgaver, medtog J. P. Jacobsen, Jørgen Olrik og R. Paulli ikke schwanksamlinger i *Danske Folkebøger fra 16. og 17. Aarhundrede*, Kbh. 1915–1936, men nøjedes med en oversigt over de danske Fabler, Eksempel- og Anekdotsamlinger¹. Den sparsomme litteratur om emnet indskrænker sig til R. Paullis artikler: *Nogle første-udgaver af danske folkebøger i svenske Biblioteker*, Nord. Tidsskr. f. Bok- og Biblioteksväsen, årg. III (1916), s. 204–06, *Det saakaldte »Decameron-Fragment« fra 1550erne*, NTBB, årg. X (1923), s. 195–97 og *Gamle Anekdoter*, Danske Studier 1925, s. 94. Endvidere hans *Efterskrift* til optrykket af *Tid Fordriff*, udgivet af Forening for Boghaandværk, Kbh. 1921.

Rollwagenbüchlein og dens modtagelse. Med byskriveren Jörg Wickrams 67 korte fortællinger i *Rollwagenbüchlein* 1555 indledtes den tysksprogede schwanktradition. I de nærmeste år derefter udgaves en række andre samlinger af korte fortællinger til tidsfordriv². En vældig læzerskare, hvis litterære interesser ikke var blevet tilgodeset under de endeløse stridigheder om religiøse problemer, kastede sig begærligt over disse småskrifter³. Hurtigt udbredtes de til de omkringliggende lande, hvor de forbløffende snart kunne foreligge i oversættelse. Således blev Michael Lindeners *Rastbüchlein* fra 1558 oversat til dansk enten samme år eller det følgende⁴.

Det er imidlertid meget lidt, vi ved om den modtagelse, de tidlige schwanksamlinger fik på dansk grund. Fra tysk samtidig litteratur derimod findes en række positive såvel som negative vurderinger af

schwanken. Kirkens holdning synes dér gennemgående at have været afvisende, og andre toneangivende kredse har tilsluttet sig kritikken. Særlig Rollwagenbüchlein måtte stå for skud: »af den lærer ungdommen ikke andet en skændsel og udyd,« dens fortællinger er »grobe zotten« eller »liederlichen Fabeln« og i niveau med den »weitberühmte Eulenspiegel und andere schandbücher⁵.« De negative udtalelser er et stærkt vidnesbyrd om ængstelse hos gejstlige sjælesørgere og intellektuelle over denne underholdningslæsnings skadelige indflydelse på almuen, og siger dermed indirekte noget om almuens velvillige modtagelse. Dette indtryk understøttes af skrifternes imponerende oplagstal: *Rollwagen* tryktes således fjorten gange inden trediveårskrigen. Også fra visse intellektuelle og kunstnere høstede schwanken anerkendelse. Både Fischart og Hans Sachs gav udtryk for påskønnelse af *Rollwagen*, den sidste ved derfra at hente stof til elleve mestersange⁶.

Det eneste hidtil fremdragne vidnesbyrd om læsning af *Rollwagenbüchlein* i Danmark⁷ er en stærkt negativ kritik. I forordet til *En liden Bønnbog*, dateret 18. april 1575, retter præsten ved Helligaands Hospital i København, Rasmus Hansen Reravius, en bredside mod tidens folkelige underholdning: »... wi see nu (diss ver) at mange naar de skulle vandre, enten til Land eller Vand, da kiøbe de sig Vgelspegels Historie, Sigismunda, Roluagen oc Huilebøger, som de kalde, oc andet saadant Gieckeri, aff huileke Vngdommen lærer ickon all Løsactighed. Item, hinc wgudelige bedragelige Planete Bøger, som er ickon ret Bedrageri oc Guds bespaattelse, tuert imod hans Ord, Met saadant ville de fordriffue tiden, det gaar fordi mange som det gaar. Den tid Sancte Peder haffde vor HERre inden Skibs Borde met sig, da gick det hannem vel, oc hand fick Fisknock, men tilforn fick hand intet⁸.« Der er al mulig grund til at antage, at den ansete Reravius, der tidligere tilmed havde oversat et af Wickrams skrifter⁹, med denne vurdering ikke indtager et bornert særstandpunkt, men står som eksponent for vide gejstlige kredse også her i landet, der ikke har anset det for muligt at sejle med både Vorherre og *Rollwagenbüchlein* i lasten på én gang. Denne påstand understøttes ved en moraliserende betragtning tre år senere af Hans Christensen Sthen, dengang kapellan i Helsingør. I forordet til *En liden Haandbog*, dateret 19. april 1578, appellerer han til sine læsere om flittigere at studere Skriften og benytter samtidig lejligheden til at revse folkebøgerne og deres læsere blandt adel og borgerskab: »Ja (siger mangan) wi faar icke stunder at gaa til Kircken, eller læse meget i Scriften eller Guds Ord. Alt faa i stunder i gode

Herrer, at gjøre Giæstebud, gilde oc drickelau, at iage, at fange Fule oc Fiske, at ride oc rende, at optencke Practicker oc Konster til at fortrycke de arme, oc vdsue de armes Blod at læse wnyttige Narrebøger oc skarns løsactige Fabeler oc snack, de der mere tien, ad destructionem pietatis & honestatis, quam ad edificationem, til all Gudeligheds oc Høffueskheds eller gode Seders nedbrydelse oc fordærffuelse, end til opbyggelse oc forbedring.«

Sthen stiller sig hermed klart på linje med Reravius. Ganske vist nævner han ikke *Rollwagenbüchlein* ved navn, men han fælder en almen dom, som også kan og sikkert må indbefatte denne.

Det var derfor en meget overraskende opdagelse, da et ikke hidtil undersøgt¹⁰ håndskrift af Hans Christensen Sthen viste sig at være en række korte referater af små fortællinger og anekdoter, hvoraf op imod halvdelen var taget direkte fra Wickrams omstridte schwanksamling.

Sthens håndskrevne schwanksamling. Håndskriftet findes på Stadtbibliothek Stralsund på indføjede hvide blade i et illustreret værk af Jacob de Strada: *Epitome Thesauri Antiquitatum, hoc est, Impp. Rom. Orientalium & Occidentalium Iconum, ex antiquis Numismatibus quam fidelissime deliniatarum*, trykt i Leyden 1553. På det forreste af tre hvide og iøvrigt tomme blade inden titelbladet har ejeren på rectosiden indføjet sit navn *Iohannes Christianus Sthenius Roskildensis* og nedenunder årstallet for anskaffelsen, 1581. På en tredie linie er i lighed med andre bøger i digterens besiddelse nedfældet en from sentens, *Iesu fili dei, miserere mei*. Håndskriftet består af elleve beskrevne blade, indføjet bag i bogen. Solidt indbundet sammen med et trykt skrift har notaterne overlevet århundrederne i lighed med de to hidtil kendte, langt aneligere håndskrifter af Sthen¹¹. For alle tre gælder, at deres placering er tilfældig i den forstand, at der ikke er nogen indholdsmæssig sammenhæng med de trykte skrifter, hvormed de er sammenbundet. Vi kan derfor i den følgende undersøgelse se bort fra de Stradas værk.

Sthens schwanksamling er stort projekteret, men planerne er hurtigt blevet opgivet igen. Derfor har samlingen en ufærdig skikkelse, og kun en lille del af hvert blad er beskrevet. Alle notater er ordnet under emner, som er angivet med overskrifter øverst på hver side, så at der nedenunder gives rigelig plads til en større stofsamling. Sthen har ikke nået at inddrage alle de indføjede blades toogtyve sider til notater. Således er 8v, 9r og 11r forblevet tomme. Endvidere rummer 9v tre

udregninger og 10v én, men er ellers tomme. Blad 4v har to udregninger. Formålet med disse talberegninger og deres placering inde i samlingen forekommer ikke umiddelbart indlysende.

De indføjede fortællinger er hentet forskellige steder fra, men især to kilder er benyttet. Af de 48 notater har 30 angivet kilde: 19 bærer betegnelsen »Rolw« og 2 den lidt udførligere »Rolwag« og refererer til Wickrams allerede omtalte samling. 9 andre notater anfører »Bebel«, medens endnu én skriver »les bebel«. Denne signatur viser hen til *Heinrich Bebels* epokeskabende og enormt udbredte *Libri facetiarum*, hvoraf 1. og 2. bog udkom 1508, medens en 3. bog kom til i 1512.

De øvrige 18 notater mangler kildehenvisning. Af disse synes to, 2r C og 6v A, undtagelsesvis ikke at referere til egentlige fortællinger, snarere er de sentenser eller strøtanker. To, 1r B og 10r A, røber ved person- og stedsangivelse umiskendeligt dansk oprindelse, og deres kilde er sandsynligvis den mundtlige tradition. Det samme er sikkert tilfældet for endnu nogle, der figurerer uden kilde. En enkelt anekdote, 8r, tilskrives Xenophon, uden at det fremgår, hvorfra Sthen har hentet den. Yderligere én fortælling, 6r E, kan være lånt fra Bebels 1. bog nr. 32. Til gengæld er »Bebel 53«, 4v E, en misvisende kildeangivelse, idet der i notatet højst findes allusioner til det pågældende sted i facetie-samlingen. En lignende løs tilknytning til Bebel har måske 4v C med signaturen »les bebel«¹².

I gengivelsen af håndskriftets tekst¹³ er de fleste forkortelser opløst: således mz (mange gange) til met, dz til det (4v B), kerlighz til kerlighed (8r A), intz til intet (6r E), Chrm til Christum (8r A), hñes til homines (2r C), viz til videlicet (4v C), exl til eksempel (4v C) I andre tilfælde sker opløsningen af forkortelser først i det efterfølgende noteapparat til håndskriftet, som også oversætter de latinske ord, således alle rubrikoverskrifterne. Noteapparatet anfører også Sthens kilder til notaterne, for så vidt de har kunnet findes. For Rollwagens og Bebels vedkommende henvises til den nummerering, som den pågældende fortælling har i henholdsvis Johannes Bolte: *Georg Wickrams Werke*, III. bind og Albert Wesselski: *Heinrich Bebels Schwänke zum ersten Male in vollständiger Uebertragung herausgegeben*, 1. bd., München und Leipzig 1907.

1r Confessio.

A Om den person, der gaff sig skyldig etc. Den vert saa megit en anden saa megit, til lucern i Suitzerland om fasten. Rolwag. pag. 3.

B Om den der kom til M. Anders Mariager, etc. hand ville gaa til gutz bord, for hand skulle til Norge met k. skiff.

1v Periuria et maledictiones.
item praua educatio.

A Om den dreng der kunde vel sla keiler, oc bande och

B sueric, men icke bede, etc. Rolwag. pag. 4. Item, om en anden paa 4. aar der presten spurde om hand kunde tale etc.

C Om den lerde Mand der til Spir straffede en lantzknectssk eller krigsk herremand, for hans sueren oc banden, Rolw. pag. 9.

2r Ebrietas.

A Om den Einsidler der vor fød til grøningen, der i sin drucken-skaft, myrde sin egen søster, Rolw. pag. 8.

B Om den der sagde om en stor fuld Skaal, Min fader hand druck-nede i saadan en, ieg dricker hende icke.

C vinum varié afficit homines. Den ene greder den anden queder etc.

2v Homicidium.

A Om det mord som skede til den stad franicker, i westfritzland, at nogle børn ville gøre slacter aff sig, oc myrde et andet barn, i steden for it suin. Rolw. pag. 10.

3r Stuprum.

A Om den Greffue til Paris, der fant sin dotter i haffuen met en vng Juncker, oc tagde stille, men lod strax giffue dem sammen ved alterit, Rolw. pag. 10 til den gerning sket er, skal mand altid raade det beste.

3v Discordia Coniugum.

A Om den hosbond der ville købe sig en Hoppe, oc slo sønnen der ville ride paa føllit, oc slo moderen met. Rolw. pag. 11.

B En person hagde sin Søster gifft, oc manden vor en Zelotypus mod hende, broderen fortrød det, oc truede at ville sla hannem i hiel, men en anden Ven raadde hannem, hand skulle icke det gøre, men lade hannem leffue, thi hand leffde sig sel til stor pine oc martir, expone amplius Zelotypiam etc. Bebel. pag. 15;

C Om faderen der trøstede sin Suoger, at hans hustru skulle bliffue from naar hun bleff gammel som Moderen. ibid.

4r Peregrinatio ad Diuos. et Vota.

A Om den bonde til Kochersberg ligger strax hos Stratzburg, der loffuede sig til S. Vitus, oc leiede en anden for sig paa regsen, Rolw. pag. 16.

B Om den der loffuede S. Christofer vox til it lius, ibid. 18.

4v Mali sacerdotes.

A Om den drucken prest, der sagde hand ville met fem ord komme i himmerige, oc bleff druchnet. Rolw. pag. 19.

B Nogle bønder klagede deris prest an, at de vore ked aff hannem, oc hand lige saa vor ked aff dem, oc begerit it andet sognefolch, de klagede hand preket Vnum et idem, dem spurde hand huad det sidste vaar, det viste de intet at sige etc: Sic fit.

C Om den rige mand der laa siug, huilken besøgte mange muncke oc prester, den ene raadde hannem til en helgen, den anden til en anden, men paa det sidste stemmede de paa en videlicet christum, oc sette dem it exempel om sine doctorer, les bebel. pag. 1.a.

D Om den bonde der disputeret met presten, 1. at hans Esel vor visere end presten, 2. at hand hagde himmerig oc hellede hiemme til sit eget. 3. at gud gør alt huad ieg vil. 4. att [hand] hagde C. gd henlagt, der ingen skulle stiele fra ham i liffue, eller finde dem til arffue effter hans død. Bebel. 49.

E At muncke vore de rette vlffue, En vlff hitzer mand hunde paa oc foriager eller dreber, der dog tager men it lam eller tu, men onde lærere oc forførere ere slemmere der tager icke alene stor løn, men røffuer menniskens siele. Bebel. 53.

5r Educatio liberorum et seruorum.

A Om den Søn faderen truede met bødelen oc galgen, der sagde, hand vor tilfretz heller Sielen fore vd at munden eller bag.

B Om den suend der sagde, kleine vögelein hebben kleine kopfe, sie kunnen bald vtslophen etc.

C Om den pige der kallede katten oc hunden ind, oc vinduene vore icke nedlatte.

D Om den hustru der bad drengen oc pigen gaa paa lofftit eller anden sted naar de ville riffues oc fleckis etc.

E Om philip. Maced. vor glad hans Søn Alexander vor fød i den tid Arist. leffuet, vt informaret ipsum.

5v Patientia Iniuriarum.

A Om den gamle hofftiener der bleff tilspurt, huorledis hand kunde hielpe sig saa lenge til hoffue? R[espondit] Iniurias accipiendo et insuper gratias agendo.

6r Furtum et infidelitas.

A En bager sagde til en bettelmøllere, huormange bønder søcte din mølle? etc. Bebel. pag. 2.b.

B En Juncker ville lade henge sin møllere, bad vise sig en anden der vore tro oc from. Idem. p. 3.a.

C Om den simpel tyff, de bad gaa til kirken at scriffte oc lade sig berette, oc hand kom seluillige i gen oc lod sig henge. Ibid. p. 17.

D Om den halte schredere, der ville bøde i offuen i himmerig, oc slo fodskamelen nedt til den kerling ved kilden. Ibid. pag. 11.

E Om feileren der fant tyffue i sit hus om natten oc hand fant intet om dagen.

6v Infernus et purgatorium.

A Paffuen havde to store vmager met skersild, 1. at hand kunde offuertale folch at det vor til: 2. at hand havde mact til at løse Siele der vdt.

7r Iudicium extremum.

A Om den lantzknect der tog kledit fra en Clostermand, oc sagde hand ville vel tage kappen met, oc det hele kloster om mueligt vor, paa det køff, om hand havde saa lang dag. Bebel. pag. 54.

7v Superbia in vestibus.

A Om den malere der mal for en adelsmand, allehonde nations folch, oc sette tysken nøgen, oc fich hannem en stor knippe klede etc. Rolw. pag. 105.

8r Amor Coniugum.

A Zenophon.) Cyrus offueruant kongen aff Armenien i en krig, oc tog hans Søn Tigranem fangen, oc hans hustru, da spurde Cyrus ham adt, huor met hand ville løse sin hustru. hand sagde: met mit egit liff, denne kerlighed behaget Cyro saa vel at hand gaff dem begge løss. Siden spurde Tigranes sin hustru adt, huad hende tyctes om Cyri skaffning, och mandelighed. hun suarde, ieg kaste intet mine øyen til

Cyrum oc actede hannem, men den, der ville løse mig met sit egit lifff. Saa skulle wi gøre, wi skal vende vore øyen til Christum alene, som har løst os met sit egit lifff. hannem skulle wij elske oc ha kær, oc ellers ingen Creatur i Verden er.

10r Iocalia quædam.

A Om den quinde der tackede gud at hendis søn, som bleff hengt kom icke for Riber ræt.

B Om den quinde, der sagde hun vilde heller møst sin beste gildueir aff sit hus, end sin mand død vor.

C Om den der od hed kaal, oc slo en bombauit, oc sagde hand slap vel vd, ellers hagde hand skam brent sig etc.

D Verge du dig sel bag, ieg skal verge dig her faare, sagde presten til vor herre hand hagde paa ryggen. Rolw. 12.

E Henter eders videuand, der som i har offret, sagde her Jost Hase, Rolw. pag. 12.

F Alt slap den vdt sagde bondequinden om tornen. huor vor det? Rolw. pag. 2.

G Om den dreng der gick til scriffte oc bekende sin skyld. ieg gier mig skyldig herre etc. Rolw. pag. 3.

H Om den prest der sagde Messe oc hagde en pølse i en liden pose vnder beltet, ibid. pag. 4.

I Den ene sølsked locket den anden aff barmen. pag. 5.

J Skal ieg betale fult moltid for min hund, da skal hand oc ligge vel sagde hoffmanden. Ibid. 6. pag.

K Det er lige som den der slos met sin Søn oc kone om følet, oc hagde huerken Mær eller føl. Rolw. pag. 11.

L Om bonden der fich den paradiske Studenter hesten met, at hand kunde komme dis snarere frem. Rolw. 13.

M Om den prest der sette hoffuit til barnet. pag. 15.

11v Index titulorum ac locorum huius libri.

Confessio

Periurium,

Ebrietas,

Homicidium,

Stuprum

Discordia Coniugum.

Peregrinatio.

Sacerdotes.
 Educatio liberorum et seruorum.
 Patientia iniuriarum,
 furtum et infidelitas,
 Infernus, purgatorium,
 Iudicium extremum.
 Superbia in vestibus.
 Amor coniugum.

Noter til håndskriftet

- 1 r: Bekendelse. A: Rollwagen nr. 68. B: Anders Jensen Mariager, sognepræst ved St. Nicolai Kirke i København fra 1571, døde i 1582. Han blev magister 1572. Dansk biogr. Leks. bd. XV, 318 f. *k. skiff*: sandsynligvis: kongens skiff.
- 1 v: Meneder og forhånelser. Endv. dårlig opdragelse. A: Rollwagen nr. 69. B: Sandsynligvis en mundtlig dansk variant til frg. C: Rollwagen nr. 73.
- 2 r: Drukkenskab. A: Rollwagen nr. 72. *Einsidler*: eremit. B: Meningen kan være, at faderen har drukket sig ihjel, hvorfor sønnen ikke vil røre spiritus. Muligvis har fortællingen dog et mere humoristisk tilsnit: Personen nægter at drikke *vand*, fordi faderen er druknet i denne væske, en dårlig undskyldning for kun at nyde stærke varer. Jfr. en lignende tysk prædikenfortælling om én, der blev reddet op af Donaufloeden og svor, at han ikke ville røre en dråbe vand, førend han havde lært at svømme. Elfriede Moser-Rath: *Predigtmärlein* s. 62. C: Vin påvirker mennesker forskelligt.
- 2 v: Mord. A: Rollwagen nr. 74.
- 3 r: Utugt. A: Rollwagen nr. 75. Variant af Decamerons 5. dags 4. fortælling.
- 3 v: Strid mellem ægtefæller. A: Rollwagen nr. 106. B: Bebel I, 23. *Zelotypus*: skinsyg ægtemand. *Expone amplius Zelotypiam*: beskrev videre jalousien. C: Bebel I, 29.
- 4 r: Pilgrimsrejse og hellige løfter. A: Rollwagen nr. 1. B: Rollwagen nr. 2.
- 4 v: Slette præster. A: Rollwagen nr. 3. B: Første halvdel af notatet svarer til første halvdel af Bebel I, 18, men derpå lader Bebel i sin version bønderne klage over, at præsten så sjældent læser messe og aldrig er hjemme, når de vil tale med ham. Præsten svarer til det første, at han ikke vil risikere, at bønderne lurer ham kunsten af. For det andet spiser han altid ude, fordi også musene dør af sult i hans brødkurv. Facetien er i en udvidet skikkelse, kombineret med en version af Bebel III, 152, overtaget i Johannes Paulis *Schimpf vnnnd Ernst 1545*, blad 55r nr. 115 (Johannes Bolte: *Alte Erzähler, Zweiter Teil*, Berlin 1924, nr. 773) og som nr. 141 i *Schertz mit der Wahrheit 1550* (Alte Erzähler, Zweiter Teil, s. 167), men heller ikke denne form har foreligget for Sthen, der sandsynligvis her gør brug af en mundtlig dansk tradition. Facetien er blevet lutheraniseret, idet messen er erstattet med prædiken. *Sic fit*: således går det. C: Henvisningen »les bebel. pag. 1.a.«

går næppe på nogen af Bebels facetier, men muligvis på et af de småstykker fra Bernhardini Ochini fra Senis apologi, som i visse udgaver er indflettet mellem hveranden facie (Wesselski XXIII). Det pågældende stykke er vel beslægtet med den fortælling, der findes i Johan Gigas' prædiken til 19. søndag e. tr. i *Postilla der Sonntageevangelien, Alten-Stettin 1570*: »Da zween Barflüsser-Mönche Herzog Ernst von Sachsen, welcher zu Magdeburg Bischof gewesen, in seiner Krankheit mit ihres ganzen Ordens Werken haben trösten wollen, soll er zu ihnen gesagt haben: Ich tröste mich allein meines lieben Herrn und Heilandes Jesu Christi, wie Bernhardus.« Beste: Die bedeutendsten nachreformatorischen Kanzelredner der lutherischen Kirche des XVI. Jahrhunderts, Leipzig 1858, s. 7 f. D: Bebel I, 66. C.gd: 100 gylden. E: Er ikke et referat af Bebel I, 72, der iflg. Wesselski s. 150 findes blad 53b i 1589 udg. Derimod kan det være Sthens teoretiske konklusion af facetiens indhold: En jøde opfordres indtrængende til at omvende sig til den kristne tro. Han beslutter til sine kristne venners store skræk at drage til Rom og træffe sit valg efter at have studeret den øverste biskops liv og vandel. Han vender tilbage fra sin rejse med det faste forsæt at ville være en kristen, fordi han i Rom har fundet så megen last og skændsel, at den kristne tro slet ikke kunne bestå, om den ikke blev værnet med den sande Guds ekstraordinære bistand. En anden forklaring på E kan være at lade den referere til Bernhards ovennævnte apologi.

- 5 r: Opdragelse af børn og tyende. A: Beslægtet fortælling findes som nr. 117 i Claus Pors' *Levneds Compas 1613*. En tyv blev pågrebet på et af flådens skibe under den svenske fejde med Danmark i 1567. Præsten lovede tyven, der skulle hænges, at hans sjæl ville blive snchvid, om han gjorde alvorlig pønitense. Tyven lod sig tröste, men kom dog på skafottet i anfægtelse over præstens ord, »Thi naar ieg bliffuer hengt, saa bliffuer der io bundet for min hals, saa kand icke min Siel komme der vd, men hun skal vd adt den anden ende, der bliffuer hun vist skidden.« E: Anvendt også af Erasmus Lætus i fortalen til *Dauids Psalter med Doct. Mart. Lutheri Summarier* (Wittenberg 1557, København 1578, 1591 og 1598). Sthen kan have hentet anekdoten herfra. Hans skrift *Saligheds Vey 1584*, blad B6 r, viser, at han har kendt Luthers summarium til psalme 1. Kilden kan dog også have været en af de mange eksempelsamlinger med historisk stof. Således findes anekdoten i Andreas Hondorffs *Promptuarium Exemplorum 1582*, blad 245a (Kgl. Bibl.), vt *informaret ipsum*: så at han kunne undervise ham.
- 5 v: Tålmodighed overfor uret. A: *Respondit. Iniurias accipiendo et insuper gratias agendo*: Han svarede: Ved at tage imod forurettelser og sige tak til.
- 6 r: Tyveri og upålidelighed. A: Bebel I, 3. B: Bebel I, 4. C: Bebel I, 25. D: Bebel I, 19. E: Kilden er ikke angivet, men er utvivlsomt Bebel I, 32.
- 6 v: Helvede og skærsild.
- 7 r: Dommedag. A: Bebel I, 73.
- 7 v: Hovmod i klæder. A: Rollwagen nr. 101. Er optaget i Claus Pors' *Levnets Compas* og gengivet i Nyerups *Morskabslæsning 259*.
- 8 r: Kærlighed mellem ægtefæller. A: *Zenophon*, dvs. Xenophon. Citatet stammer fra *Cyropaedia* III, kap. 1, 36 og 41 (The Loeb classical Library, bd. 1,

s. 243 og 245). Andreas Hondorff optager anekdoten i *Promptuarium Exemplorum* 1582, 352b. Niels Hemmingsen benytter sidste del af anekdoten på en mere håndfast og snusfornuftig vis i sin *Om Ecteskab* 1572, 238 f.

- 10 r: Nogle lystige indfald. A: Sthens version er den hidtil ældste skriftlige fiksering af dette stof. Som skæmtesprog forekommer det blandt Peder Syvs ordsprog: »Gud bevare os fra Riber-Ret! thi dend var streng. Hvorfor og kærtingen sagde om sin søn, der hun saae hannem henge i Varde-galge: Tak Guj mi sen, du kom ik for Riber-ret.« Aage Hansen: Peder Syvs Danske Ordsprog, Kbh. 1944, nr. 10073. E. Mau: Dansk Ordsprogsskat nr. 7875. Notatet viser, at Sthen gengiver stoffet som schwank. Hos Peder Syv har det fået ordsprogskarakter. I Sthens håndskrevne ordsprogssamling (*Collectanea*, se note 11) eller i hans *Problemata et Proverbia moralia*, Kbh. 1611, (H. Grüner-Nielsen: Danske Studier 1932, 89. Jens Lyster: Kirkehistoriske Samlinger 1969, s. 90 note 25) søger man det forgæves. B: gilducir: gildet vædder. (O. Kalkar: Ordbog til det ældre danske sprog, bd. II, 113). Konen sidestiller mandens seksuelle ydeevne med husets gildede vædders; alligevel foretrækker hun ham. C: bombauit: sandsynligvis vulgærlatinsk form, afledet af *bombus*, i.e. *sibilus ani*. du Cange: *Glossarium mediæ et infimæ latinitatis*, tom. I (1883), 696. D: *Rollwagen* nr. 77. E: ibd. nr. 78. F: ibd. nr. 102. G: ibd. nr. 68. Genganger fra 1r A. H: ibd. nr. 103. I: ibd. nr. 70. J: ibd. nr. 71. K: ibd. nr. 106. Genganger 3v A. L: ibd. nr. 107. M: ibd. nr. 79.

Datering af håndskriftet. Ud fra pagineringen i håndskriftets kildehenvisninger til *Rollwagen* og Bebels facetier lader det sig gøre temmelig nøjagtigt at fastslå, hvilke udgaver Sthen har benyttet. Det ligger allerede fast, at håndskriftet tidligst er blevet til i 1581, året for anskaffelsen af Jacob de Stradas værk, men udgivelsesåret for Sthens eksemplarer af de to samlinger kunne yderligere forrykke terminus post quem for håndskriftets tilblivelse. Desværre har ingen af de mig tilgængelige 1500-tals udgaver været overensstemmende med Sthens paginering, hvorfor den kronologiske bestemmelse alene hviler på de i øvrigt ganske udførlige bibliografiske oplysninger i J. Boltes¹⁴ og A. Wesselskis¹⁵ udgaver.

Rollwagens 1. udg. 1555 mangler en række af de schwänke, der findes optaget i Sthens samling. I en udgave ca. 1557–59 (udg. E) er bestanden udvidet betragteligt til 108 numre og i en stærkt ændret rækkefølge, som i den følgende tid bliver normgivende. Sthens eksemplar af *Rollwagen* har været af denne type, men pagineringen lader dog udg. E ude af betragtning. Derimod passer en række tryk af Nicolaus Basscus i Frankfurt a. M. fortrinligt med Sthens angivelse 7v A.

hvorefter *Rollwagens* sidste schwank, nr. 101 iflg. Boltes optælling, findes »pag. 105«. Frankfurterudgaverne 1584 (J), 1590 (K) og 1597 (M) indeholder netop 105 tekstblade. Af en klage, som Basseus i 1588 indsendte mod Sigmund Feyerabend, ligeledes Frankfurt, fremgår, at denne de sidste fem år havde eftertrykt *Rollwagen*, men disse pirattryk er ikke bevaret. Alle de kendte og ukendte Frankfurtertryk har tilsyneladende været tredelte, idet 2. og 3. del udgøres af to andre schwanksamlinger, Jacob Freys *Gartengesellschaft* og Martin Montanus' *Wegkürzer*. Forklaringen på, at Sthens håndskrift ikke røber kendskab til de to sidste, kan ligge i dets ufærdige skikkelse. Også kun den første bog af Bebel's *Libri facetiarum* er jo repræsenteret i samlingen.

Bebels facetier er trykt ialt 32 gange, ikke blot i Tyskland, men også i Paris, Amsterdam og Bern. De blev første gang tilgængelige på tysk i en anonym oversættelse fra 1558, der blev genoptrykt 1568, 1589, 1606 og 1612¹⁶. Wesselskis noter til hver facetie viser, at oversættelsen 1589 har sidetal, der i næsten alle tilfælde svarer til Sthens opgivelser. De få uoverensstemmelser kan forholdsvis let forklares: Bebel I, 25 (6r C) findes iflg. Sthen »p. 17«, iflg. Wesselski blad 16b. Overskriften kan have stået 16b og facetiens tekst være begyndt 17a. Bebel I, 23 (3v B) findes, overensstemmende med Wesselski, »pag. 15«. Den følgende facetie i denne rubrik (3v C) er Bebel I, 29. Kilden er iflg. Sthen »ibid«, dvs. han refererer til Bebel I, 23. Men facetie nr. 23 og 29 kan naturligvis ikke begge stå pag. 15. Iflg. Wesselski findes I, 29 blad 19b. Kildehenvisningen »ibid« må i dette tilfælde alene referere til Bebel's samling, ikke til pagineringen, som Sthen sandsynligvis har glemt at anføre. Muligvis refererer Sthen 4v C med signaturen »les bebel. pag. 1.a.« til de indføjede småstykker fra Bernhardini Ochini fra Senis Apologi, som netop findes i 1589-udgaven¹⁷. I alt fald indeholder pag. 1a ikke Bebel-stof, der svarer til Sthens notat¹⁸.

Efter dette kan Sthens schwanksamling tidligst dateres til året 1589. Det er også på denne tid og i årene herefter, at de to andre førnævnte håndskrifter¹⁹ er blevet til.

Bebels og Wickrams samlinger og Sthens udvalg herfra. Tübingerprofessoren og humanisten Heinrich Bebel's facetier er små latinsksprogede fortællinger i en fint slebet elegant form med en kort epigrammatisk pointe²⁰. Indholdet er djærvt folkeligt. De frimodige, ofte frivole fortællinger har Bebel indsamlet fra krostuernes svirelag og lystige sam-

taler til tidfordriv på de lange rejser rundt i forfatterens hjemland Schwaben. Hjemmelmændene er ofte narre, galgenfugle, forsumpede lærde og forløbne folk²¹. Det erotiske og obskøne element er dominerende i en stor del af samlingen; regionerne under bæltestedet er et tilbagevendende tema og fæces en yndet rekvisit. Undskyldninger hist og her over stoffets karakter skal ikke tages for tungt; Bebel giver sine historier til bedste, fordi han selv morer sig over dem, og den sporadisk opdukkende moraliseren er kun et slet skalkeskjul. Dette ser man tydeligt illustreret i den 2. bogs 13. facietie, hvor Bebel troskyldigt bedyrer: »Jeg har sat mig for ikke at skrive noget utugtigt. Men fordi det ikke skorter på folk, der begår forsmædelige handlinger . . . så må den anstændige læser tilgive mig, når jeg ind imellem fortæller noget utugtigt, men sandfærdigt, for at udlevere skændigheden. Som nu den om bondemanden . . .,« og derpå følger et af samlingens skrappeste og mest barokke eksempler på rural frimodighed. Størsteparten af facietierne handler om bønders liv og vaner, deres tåbelighed, fiffighed og bondestolthed²²; en del af dem er skåret over samme læst som vore danske molbohistorier. En anden yndet skydeskive er munkes og præsters usædelighed, manglende dannelse og havesyge²³. Samlingen rummer også gamle middelalderlige løgnehistorier, endvidere folkeeventyr og en lang række ordsprog²⁴.

Bebel var den første, der med held forstod at omplante den italienske facietiedigtning til tysk grund. Den skød dér mange nye skud, indtil den ved århundredets udgang var blevet fortrængt af den tyske schwank²⁵. Forinden havde den dog nået at inspirere schwanktraditionen på afgørende vis. Selv om Wickram kun indirekte havde lært Bebels latinske facietier at kende, så har hans samling taget farve af såvel deres stilistiske egenart som det djærve indhold, ligesom samlingens tendens og disposition er lig Bebels²⁶. Wickram opgiver således de didaktiske eksempelsamlingers traditionelle inddeling af stoffet i grupper, sammenfattet efter begreber. Hans fortællinger skal ikke belære, de er »niemands zuo unterweisung noch ler«²⁷, men skal blot, som det fremgår af titelbladet, opmuntre de tunge melankolske sind og fordrive kedsomheden på rejser og i barber- og badestuer. I overensstemmelse hermed er tonen gennemgående lystig, og prekære emner er ikke udelukket. Allerede i *Rollwagen* er der dog ansatser til de tendenser, der kom til at præge de følgende schwanksamlinger. Således træffes en moraliserende pointe i en halv snes fortællinger, og det tragiske stof er repræsenteret med tre mordhistorier²⁸.

Sthens kriterier for udvalget af stof i Wickrams og Bebels samlinger kan det p. g. a. håndskriftets ufærdige karakter være vanskeligt præcist at angive. Tendensen går imidlertid mod forkærlighed for moraliserende fortællinger eller dog sådanne, hvoraf en morale nogenlunde nemt lader sig udlede. Særlig umoralsk og frivolt stof er undgået, men censuren er mild og usnerpet. På grund af den sidste rubrik, *Iocalia quædam* 10r, kommer det lystige stof til at indtage førstepladsen. Ellers er det didaktiske element dominerende.

Den moraliserende tendens kan tydeligt iagttages i schwanken om kroværtens lille søn (1v A), der var dygtig til at spille kegler og bande. Faderen, der var meget stolt over det første og ignorerede det sidste, blev beskæmmet ved en gæsts spørgsmål, om det fremmelige barn havde lært at bede. Wickram afslutter med en rørstrømsk formaning: »Ach du schnöde welt, wie bist doch du so blind, und zeüchst deine kind so schandtlich! Hett das der wirdt von einem anderen gesehen, hetts können mercken und den straffen, aber gegen seinem kind war er sehend blind.« En lignende fortælling (1v C) om en krigsknægt af Jacob von Tyboe typen, der pralede af sine bedrifter og bandede dertil, »dass sich der himmel möchte bucken,« lader en lærd herre bringe beskæmmelse over synderens hoved. Han fortæller lavmælt den svovlende skryder, at han såmænd også engang gerne havde villet være soldat, havde det ikke været, fordi han frygtede for at komme til at bande så hæsligt derved. Hertil er føjet fortællerens afsluttende suk: »Warzu ist es leider kommen, das man schier kein wort mee reden kan, man lasse dann ein schwur damit lauffen . . .«

Reaktionens indædte modstand mod modens luner ses i en schwank (7v A) om maleren, der blev sat til at male et billede af alverdens folkeslag i deres lands karakteristiske dragter, men måtte give op over for tyskeren: thi »die teutsch kleidung zu malen ist keinem maler in der gantzen welt möglich; dann sie allen tag etwas news herfürbringen.« Derfor blev tyskeren malet nøgen, men med et stort bundt klæder på ryggen. Wickram undlader heller ikke her at moralisere: »Dis ist ungefarlich vor 30 jaren gescheben. Nun wolt ich gern wissen, wann yetzund einer einen Teutschen malen wolt, wie er doch die sach angreifen wolt; also gar ist die welt entwichtert. Man sehe doch nur an den grossen überschwenklichen mutwillen und unkosten der schantlichen und lasterlichen ploderhosen.« At Sthen netop har haft sin opmærksomhed rettet mod i alt fald visse fortællingers morale ses af 3r A,

hvor vedkommende schwanks meget livsbekræftende og menneskelige morale undtagelsesvis er medtaget; det er tydeligvis denne, der har berettiget schwankens optagelse i Sthens samling.

De lystige fortællinger kan have en belærende pointe, men i de fleste tilfælde er skæmten et formål i sig selv. Et eksempel på den første type er 3v A (identisk med 10r K), en pendant til den kendte historie om konen med æggene. En fattig daglejer udmaler over for sin hustru, hvilke fordele de kunne have ved at købe en hest. I løbet af et år ville den få et føl, og de ville være kørende som andre folk. Den otteårige søn hører samtalen og siger glædestrålende, at han så vil ride på føllet. Faderen bliver hidsig og siger: »Gott geb dir sant Veltin! Gelt, du woltest mir dem füilly den rugken entzwey trucken mit deinem reyten?« Og derpå slår han drengen og moderen med, da hun lægger sig imellem. »Also hatten sy einander umb das füilly geschlagenn, unnd hatten aber weder das gelt, die stuten, noch das füilly,« lyder moralen. Den blot lystige historie er repræsenteret under samme rubrik ved facetien 3v C om bonden, der klager til sin svigerfar over at hans unge kone gør ham til hanrej. Svigerfaderens fattige trøst er, at han må slå sig til tåls en tid lang, så skal hun nok blive kysk ligesom sin moder, der var ligesådan i sin ungdom, »jetzo aber, da sie alt worden, ist sie die allerkeuschest. Also ist auch der Tochter halber die best Hoffnung.« 1r A (identisk med 10r G) er om en ung lystig fyr, der går til skrifte, knæler ned og siger: »»Herr, ich geb mich schuldig,« unnd schweiget darmit. Der pfaff spricht: »Sag weyter!« Er beychtet: »Ich bin dem wirdt zur kronen anderthalbe gulden schuldig, die ich allda verzeeret hab. Weyter dem wirdt zu dem löwen ein gulden, dem wirdt zum salmen zwölff batzen.« Nach dem besinnt er sich, wo er mee schuldig sey; so spricht der pfaff: »Kanst auch betten?« Antwort er: »Nein.« Spricht der pfaff: »Das ist böss.« Antwortet, der da beychtet: »Darumb hab ichs nit wollen lernen.« Der pfaff schandtlechlet unnd sprach: »Wes bist?« Er antwortet: »Meins vatters.« Der pfaff sprach: »Wie heisst dein vatter?« Er anwortet: »Wie ich.« Der pfaff sprach: »Wie heisst du?« Er gab antwort: »Wie mein vatter.« Der pfaff fragt in herwider: »Wie heissen ir all beide?« Er antwortet: »Einer wie der ander.« Der pfaff, wiewol er ergrimpt war, spricht dennocht sennftmütigklich gegen dem jüngling: »Gang hin! Ich kan doch nichts mit dir schaffen.«

Fortællingen om landsknægten og munken, 7r A, handler om, hvorledes den første røver en bylt tøj fra munken, men bliver truet med at

han må give det tilbage på dommedag. Hvorpå landsknægten tager også resten af tøjet og munkens kappe med, veltilfreds med en så lang henstand og så godt et køb.

De morsomme indfald findes især under *Iocalia quædam* 10r. D og E handler om den navngivne præst Joss Hass, der åbenbart har været et stykke af en spøgefugl. D fortæller, hvorledes han inden et slag ved Milano, hvor han fungerede som feltpræst, lagde krucifixet i en pose på ryggen og sagde til det: »Herrgott, weer du dich dahinden! Ich wil mich tapffer davornen weeren.« Samme præst (E) var kendt for at være hurtigere til at læse fromesse end kollegerne ved kirken, og derfor deserterede tilhørerne ved en langsommelig kollegas andægtige messe en dag over til Joss Hasses alter, så de hurtigere kunne modtage vievandet og komme hjem. Da Joss så det, stødte han skaftet på vievandskosten ned i vandet og sagde: »Den, som I har ofret til, kan I bede om vievand!« Og de måtte gå beskæmmede bort.

Nogle af vittighederne under denne rubrik – se f. eks. noteapparat til B og C – er mindre artige. F handler om en bondekone, der gik til bartskæreren for at få trukket en væmmelig torn ud af foden. Da bartskæreren søgte at fjerne den med sit instrument, »do lasst die gut frauw ein grossen machtigen furtz von angst und not. Do sprach der meister: »Oho, der ist harauss!« Do meint die gut frauw, er hette den dorn gemeint. Geschwind sprach die beürin: »Ach keüwet in unnd bindet ihn darüber! So schwirt es nit.« Do sprach der scharer: »Keüwe in der teüfel an meiner statt!« Do meinet aber die beürin, er hette den dorn gemeint; so meint er den furtz.«

Det er værd at bemærke, at *Iocalia quædam* indtager en særstilling i forhold til de andre rubrikker. Overskriften angiver ikke noget specielt emne, kun, at stoffet skal være morsomt. Derfor er G og K blevet gengangere. *Iocalia quædam* er måske blevet udarbejdet senere end de andre afsnit; det kan være grunden til, at den ikke er optaget under *Index titulorum*.

Sthen som udgiver af egen schwanksamling? Denne artikel er kun tænkt som en præsentation af håndskriftets hidtil ukendte indhold. Den vil blive fulgt op af en undersøgelse af Sthens hensigt med denne og to andre i mellemtiden opdukkede samlinger af lystige og moraliserende historier. Kun skal det her overvejes: Kan Sthen have samlet sine fortællinger med udgivelse for øje, i lighed med så mange andre samtidige lærde? Således udgav den lollandske adelsmand Claus Pors i 1613 sin

egen kompilation *Levneds Compas*²⁹, og i 1625 kom en anonym oversættelse af Johannes Paulis *Schimpf und Ernst*, forfattet af præsten ved Holmens Kirke, magister Niels Mikkelsen Aalborg³⁰. Begge disse samlinger havde et belærende og moraliserende sigte, og det samme kan jo siges om Sthens emneinddelte notater.

Spørgsmålet bliver, om Sthen fik realiseret eventuelle planer om en udgivelse? Kun én af de i dag bevarede trykte schwanksamlinger kan komme på tale som en eventuel kompilation af Sthen, den anonyme *Tid Fordriff*, der bærer undertitlen »En skøn Lystig Selskabs Bog eller Huilebog: Huor vdi findis smuck snack oc lystige Fabeler, som ere Historier lige.« Den ældst bevarede udgave mangler trykkeår, men kan ud fra ortografiske og typografiske kriterier godt være trykt omkring år 1600³¹. Den danske oversætter og udgiver skjuler – vel for ikke at kompromittere sig³² – fuldstændig sin identitet bag en trofast oversættelse af forordet til *Rastbüchlein*, der underskrives »Michael Lindener, Poëta L.« Dette forord er imidlertid misvisende. *Tid Fordriff* er ikke kun en oversættelse af Lindeners skrift, men den danske udgivers egen kompilation. Grundstammen – bogens første halvdel – udgøres ganske vist af udvalgte fortællinger fra *Rastbüchlein*, men her til er føjet stof fra såvel *Rollwagenbüchlein* som fra Paulis *Schimpf und Ernst*.

Tid Fordriffs kompilator har sparet sig besværet med at oversætte Lindeners fortællinger og foretaget sit udvalg fra den tidlige danske oversættelse af *Rastbüchlein*³³. I alt fald er *Rastbüchlein's* fortælling nr. 26, der også findes brudstykkevis bevaret i den fragmentariske 1558–59 oversættelse³⁴, overtaget herfra med kun ubetydelige ændringer³⁵. Udvalget består af fortællingerne nr. 2–7, 10–13, 15, 17–19, 22–23 og 26–27. Til gengæld for de ti udeladte numre er fra *Rollwagen* hentet følgende tretten: nr. 72, 102, 68, 105, 107, 1, 49, 71, 62, 47, 45, 4, 14, som anbringes i forlængelse af Lindener-udvalget. Endelig er de to afsluttende fortællinger identiske med *Schimpf und Ernst* nr. 330³⁶ og 850; den sidste optræder tidligst i en udgave fra Frankfurt a. M. 1555.

En mistanke om Sthen som kompilator af *Tid Fordriff* kunne opstå ved tilstedeværelsen af Wickram-schwänke både i den trykte samling og i håndskriftet. Af fortællingernes rækkefølge i *Tid Fordriff* ses tydeligt, at kompilatorens ekemplar af *Rollwagen* har været en senere udgave ligesom Sthens. Håndskriftet har endvidere seks numre tilfælles med *Tid Fordriff*, nemlig 72, 102, 68, 107, 1 og 71. Hermed

ophører dog lighederne. Forskellen på de to samlinger er i virkeligheden langt mere iøjnefaldende. Således rummer *Tid Fordriff* ikke dansk fortællestof eller facetier af Bebel, og omvendt optager håndskriftet ingen af Lindeners eller Paulis schwänke.

Den væsentligste forskel er imidlertid, at *Tid Fordriff* ikke i sin plan eller sit udvalg viser nogen moraliserende tendens, hvorimod Sthen har disponeret sin samling efter emner, med et praktisk, didaktisk formål for øje. Ganske vist henter han sit stof fra en litteratur, hvis væsentligste intention er at more, men hans anvendelse af det viser tydeligt, at det er traditionerne fra de kirkelige eksempelsamlinger, der har inspireret til udarbejdelsen af notaterne. Med rette kan de karakteriseres som Hans Christensen Sthens eksempelsamling.

NOTER

- (1) Bind 13 (1936), s. 180 f. – (2) Johannes Bolte: Martin Montanus Schwänkbücher (1557–1566), Bibliothek des litterarischen Vereins in Stuttgart CCXVII, Tübingen 1899, s. VII. – (3) ibd. s. VIII. – (4) R. Paulli: NTBB årg. X, 196. – (5) J. Bolte: Georg Wickrams Werke, dritter Band. Bibl. d. litt. Vereins in Stuttgart CCXXIX, Tüb. 1903, s. XVI ff. – Elfriede Moser-Rath: Predigtmärlein der Barockzeit, Berlin 1964, s. 76. – Endnu en lang række vidnesbyrd om datidens vurdering af de forskellige schwank- og folkebøger findes opregnede J. Bolte: Jakob Freys Gartengesellschaft (1556), Bibl. litt. Vereins Stuttg. CCIX, Tüb. 1896, s. XXX ff, J. Bolte: Montanus s. XVIII, K. Goedeke: Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung, Zweite Auflage II, 458. III, 244 f. – (6) Bolte: Georg Wickram XIV ff. – (7) Erik Dal: Hans Thomissøns salmebog 1569–1676, Efterskrift til facsimileudg. af Hans Thomissøns salmebog, Kbh. 1968, s. 40. – (8) Det unikke eksemplar af Reravius' bønnebog findes medindbundet en defekt 1582-udg. af Thomissøns salmebog, Univ. bibl. Bergen. En del af nærværende citat er aftrykt i Erik Dals artikel s. 40. Dal bemærker til Reravius' omtale af »Roluagen«, at der *måske* her er tænkt på en tysk udgave. Dette forbehold i konklusionen er ikke begrundet. Når Reravius tydeligt anfører den tyske titel, er det fordi han ikke kender nogen dansk oversættelse. (Det turde være udelukket, at en sådan havde bevaret titlen på originalsproget). Sthens henvisninger til »Rolwag« gør yderligere en dansk udgave usandsynlig. – (9) *Vnge Karlis oc Drengis Speiel*, Kbh. 1571. (Laur. Nielsen: Dansk bibliografi nr. 1630). – (10) O. Walde omtaler s. 71 fodnoten i *Psalmdiktaren Hans Christensen Sthen och hans Vandrebog*, NTBB årg. XXV (1938) ganske kort »en volym med ganska utförliga anteckningar av Sthen,« men han »har ej haft tillfälle at undersöka dessas kronologi.« Om notaternes indhold skriver han intet. – (11) Håndskrevne notater fra årene 1592–93 i bog af Melchior Jäger: *Precationes et Meditationes piæ ex psalmis biblicis etc.*, Tüb. 1592 (Kgl. Bibl. Kbh., Ny kgl. saml. 736). Håndskrevne notater fra 1588–90 i Henrici Kyspenningii, *Aquae vitae de fontibus salvatoris*, Antwer-

pen 1583 (Stadtbibl. Hamburg, Cod. theol., 2090a, oktav, Fotokopi på Kgl. Bibl. Kbh, under betegnelsen Hans Christensen Sthen *Collectanea*). – (12) Herom side 16 og Noter til 4v C. – (13) Dr. phil. Tue Gad, håndskriftsamlingen Det kgl. Bibl., takker jeg for interesseret og værdifuld bistand med læsningen af håndskriftet. En mikrofilm af dette findes nu som Ms. micro 1388 på Kgl. Bibl. – (14) Wickrams Werke, s. XVIII ff. – (15) Bind I, s. 118 ff. – (16) Wesselski XIX ff. Gustav Bebermeyer: Heinrich Bebels Facetien, Bibl. litt. Vereins Stuttg. CCLXXVI, Leipzig 1931, s. XXVII. – (17) Wesselski XXIII. – (18) Første og anden facetie findes A 3b og 2a. – (19) Se note 11. – (20) Konrad Vollert: Zur Geschichte der lateinischen Facetiensammlungen des XV. und XVI. Jahrhunderts, Palaestra CXIII, Berlin 1912, s. 67 ff. Bebermeyer XXIII. – (21) Vollert 77. – (22) Idem 71 ff. – (23) Idem 77 ff. – (24) Idem 76. – (25) Idem 114. – (26) Idem 114 ff. – (27) Idem 115. – (28) Wickrams Werke, s. VII. – (29) Nyerups *Morskabslæsning* 257. R. Paulli i Da. biogr. Leksikon XIII, 484. – (30) Alte Erzähler, Zweiter Teil, Einleitung 34 ff. 44. 206 ff. – (31) R. Paulli, NTBB årg. III, 206. – (32) Fra konsistoriets forhandlingsprotokol for 13. april 1625 ses, at Niels Mikkelsen Aalborg havde betænkeligheder med sin oversættelse af den troskyldige *Schimpf und Ernst*. »Villde derfaare gjerne raadføre sig med dnn. Professoribus, hurledis hand best schulle bere sig ad, adt ingen maa schee paa Predickestolen end vel paa slottet kunde haffue adt støde sig paa . . .« Det var vel for Aalborg et spørgsmål, om det sømmede sig for en gejstlig at anføre sit navn på en sådan bog. Enden blev da også, at samlingen udkom anonymt. H. F. Rørdam: Om M. Niels Mikkelsen Aalborg, Kirkehist. Saml. III, bd. (1857–59), s. 127 og *Alte Erzähler*, zweiter Teil, 36. Det er forkert, når Rørdam anser den citerede passage med kontekst for ikke tidligere offentliggjort. Den findes allerede i Nyerups »Bidrag til de Kjöbenhavnske Bogtrykkeriers historie«, *Læsendes Aarbog for 1800*, s. 35. – (33) Se side 5. Derved svækkes også muligheden for, at interpolationen i Lindeners samling skulle være foregået allerede i en tysk udgave, således som R. Paulli antyder i sit *Efterskrift til Tid Fordriff*, 1921. Boltes grundige studier fra 1924 over »Paulis Fortsetzer und Uebersetzer«, hvori også den danske *Tid Fordriff* nævnes (Fejlagtigt anser Bolte den dog for en svensk oversættelse. *Alte Erzähler*, zweiter Teil, Einleitung 44), véd da heller ikke af nogen sådan tysk kompilation. – (34) Laur. Nielsen nr. 1066. – (35) R. Paulli, NTBB årg. X, 196. – (36) *Tid Fordriffs* version adskiller sig dog fra Bolte nr. 338 (*Alte Erzähler*, erster Teil) ved en indledende stedsangivelse, som mangler hos Bolte.